

Штепа Олексій Олександрович

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

**ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВОТВОРЧИХ СТЕРЕОТИПІВ
УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ**

Ставлення українців до держави, як чужої, так і своєї власної, здавна було досить скептичним. Ще відомий вітчизняний етнопсихолог В. Янів стверджував, що «українському народові не вистачає охоти шанувати авторитет» [5, с. 227]. Авторитет державної влади також не став винятком. Проявом його заперечення передусім є анархізм, який можна розглядати як політико-правову ідеологічну течію, метою якої є заперечення інституційного, зокрема державного управління суспільством та окремим індивідом. Однак саме трактування анархізму як ідеологічної течії та політико-правового стереотипу етносу є досить суперечливим.

Традиційно ідея анархізму розглядалася як явище надзвичайно деструктивне для державотворчого процесу. Проте, на нашу думку, у даному контексті варто навести кілька слушних положень щодо цього феномену висунутих вітчизняним філософом О. Киричком.

Так, дослідник наголошує, що ідея та ментальна настанова анархізму має своїм підґрунтям уявлення про прадавність, однак прадавність особливу, таку, що має непересічну цінність. Він вважає: «Що б там не було, давнє і архаїчне на рівні масової свідомості осмислюється як наділене цінністю, натомість, якщо проаналізувати контексти вживання префікса «арх» у класичній грецькій мові, то вони не просто апелюють до давнини, до звичайного минулого у лінійній картині часу, а реактуалізують поширене в колективному несвідомому (етнічній ментальності – О.Ш.) уявлення про «золотий вік», «золотий час», себто ідеальний стан людства, що існував дуже давно, але був кращий за сучасність, ціннісно переважає теперішній профанний час, міфологему вочевидь укорінену у несвідоме надзвичайно глибоко» [3, с. 48-49]. Додамо, що ментальна селянськість також додає етносу консерватизму.

Традиційну прихильність українців до старовини визначала у своїх історичних дослідженнях і Н. Яковенко. Вона зауважила, що контрастом до «доброї старовини», яка втілює і систематизує «правильний», тобто незмінний порядок, є «новина». Пересічний «чоловік добрий» ранньомодерної України, за її спостереженнями, сприймає будь-які новини з пересторогою, зараховуючи їх до розряду явищ, виділених осудливим, а то й погрозливим забарвленням [4, с. 144]. Отже, можна стверджувати, що анархізм став проявом ментальних настанов вітчизняного етносу, зокрема

його консерватизму, що найбільшою мірою був притаманний українському селянству.

Для послідовників цієї ідеологічної течії було характерне звернення до минулого – славної історії предків. Історик анархістського руху в Україні М. Боровик зазначав, що в 1917-1921 рр. анархізм мав найбільший вплив на селянство Запоріжжя і Донбасу – найбільш урбанізованого і промислово розвиненого регіону, де тиск індустріальної цивілізації був найвідчутнішим, а розклад традиційних для українців суспільних структур відбувався найшвидше... [1, с. 26]. Відповіддю на цей виклик і став анархізм. Як відомо, ці регіони знаходилися на території прадавнього Дикого Поля – колиски запорізького та донського козацтва, місця, де надзвичайно потужно у підсвідомості населення вкорінилися прадавні уявлення про волю-свободу, правду-справедливість та братерство-рівність. Відомо, що, наприклад, махновці вважали себе нащадками запорізьких козаків, запозичили багато козацьких традицій.

Звернення до «старовини» ми можемо спостерігати і в наш час. Так, у період після подій на Майдані та початку збройного конфлікту на Сході країни український соціум починає повернення до власного історичного коріння. Зокрема, масова культура наповнюється образами з героїчного минулого нації – давньоруськими дружинниками, запорізькими козаками, героями Крут та холоднороськими повстанцями, діячами ОУН-УПА. Активізуються і наукові дослідження в царині вітчизняної історії, з новою силою розгортаються дискусії з приводу трактування тих чи тих подій, явищ, постатей минулого. Причому останні далеко не завжди обмежують державними кордонами, а часто звернені до геополітичних сусідів (варто згадати інформаційну війну з Росією, складником якої є «історичний компонент» чи напруження у відносинах з Польщею через визнання геноцидом поляків Волинської трагедії 1943 року). Усі ці явища також необхідно вважати проявами політико-правового стереотипу анархізму.

На думку О. Киричка, анархія – це «не стан політичного безладу. Вона не є філософією, що закликає до розбрату і руйнації впорядкованих взаємин між індивідами, вона вірить у здібність людей до самоорганізації і самовпорядкування без влади на основі утворення вільних об'єднань громадян за прагненнями та інтересами, прямої взаємної підтримки і допомоги, а також свободи, яка не можлива без відповідальності» [3, с. 11]. Така ідеологія, без сумнівів, знаходить відклик у ментальності українського етносу з його схильністю до малих форм соціальної організації, індивідуалізму та свободолобством.

Менш оптимістично сприймають український анархізм представники психологічної науки. Етнопсихологи О. Донченко та Ю. Романенко слушно звертали увагу на те, що антидержавність українців у внутрішньому аспекті виявляє себе в органічному несприйнятті формально-інституційних відносин, передусім правових. Тут українець, за їх спостереженнями,

відчуває справжній дискомфорт, який завжди виникає там, де природна безпосередність стикається з жорсткими нормативними вимогами і чітко окресленими диспозиціями. Натомість антидержавність у зовнішньому аспекті, на їх думку, пов'язана із політичним інфантилізмом правлячої страти українського соціуму. Адже у цьому випадку, за твердженням авторів, «дорослі» інтенціональні соціуми, мають справу не з носіями національних інтересів, а з індивідуалістами, готовими до беззаперечного виконання чужої волі [2, с. 225-226].

До складу поведінкових настанов, що формуються, зокрема, і під впливом анархістського світогляду, зараховують непотизм, правовий нігілізм, низький авторитет будь-якої влади, схильність до малих форм суспільної організації, зневага до державної власності, нездатність відстоювати власні права та інтереси в органах державної влади (зокрема, ірраціональний страх перед судовими та правоохоронними органами, які в масовій свідомості населення асоціюються не із правозахисними інституціями, а з репресивно-каральною державною системою), схильність до масштабного казнокрадства та корупції. Необхідно наголосити, що всі наведені психічні стереотипи виступають водночас і наслідками, і причинами тривалої відсутності в українців власної національної держави.

Варто зазначити, що на даному етапі свого соціального буття український етнос не може належно розвиватися поза національною державою. А народ, що такої держави не має, неминуче потрапить під владу іноземного суверена. Розбудова ж ефективної національної держави потребує проведення системних реформ у всіх сферах суспільного життя, підвищення рівня добробуту та соціального захисту населення, боротьби з безробіттям та корупцією. Основним механізмом подолання деструктивних проявів вітчизняної правової ментальності в державотворчому дискурсі є створення політико-правової ідеології, спрямованої на їх корегування.

Парадоксальним є поєднання в українській політико-правовій ментальності стереотипів анархізму та етатизму. Етатизм є напрямом суспільної думки, що визнає державу в якості мети і найвищого результату суспільного розвитку. Причиною формування етатизму як ментально-правової настанови українського етносу є візантизм, тривалий період його бездержавності та багаточисельні невдалі спроби завоювання незалежності, а також сторіччя перебування українських етнічних земель у складі Російської імперії та СРСР, де етатизм виступав національною ідеєю титульної російської нації.

Загалом анархістські та етатистські нахили українців можуть взаємодоповнювати та взаємообмежувати одне одного. Український етатизм здатен стати дороговказом у процесі національного державотворення, обмежити деструктивні прояви анархізму тощо. Натомість анархізм в поєднанні з демократизмом та схильністю до малих форм соціального об'єднання має відігравати роль запобіжника для будь-яких спроб узурпації державної

влади (як це було, наприклад, у 2004 та 2014 роках) та виступити каталізатором процесів розбудови громадянського суспільства в Україні.

Список використаних джерел

1. Боровик М. Анархізм в Україні 1917-1921 рр.: закономірність чи випадковість? Историчний журнал. 2006. № 2. С. 25-32.
2. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятори психополітичного повсякдення. Київ: Либідь, 2001. 336 с.
3. Киричок О.Б. Лексикологія анархізму. Полтава: Видавництво Шевченко Р.В., 2011. 59 с.
4. Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.
5. Янів В. Соціальні інстинкти українців. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. 3-тє вид., стер. Київ: Знання, 2006. С. 221-242.

Остапенко Олег Миколайович

аспірант кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства не ставиться під сумнів твердження, що сучасне суспільство – надзвичайно динамічне. Якщо на початку ХХ ст. на процеси мобільності вплинув розвиток транспортних засобів, то в ХХІ ст. люди з легкістю долають великі відстані у територіальному просторі. Глобалізація світу неодмінно пов'язується з процесами мобільності; з'являються нові можливості переміщення завдяки віртуальному простору. Отже, нестійкість, мобільність є фактом повсякденності.

Вивчення соціальної мобільності має довгу історію, що починається з середини ХІХ ст. (праці К. Маркса і Дж. С. Мілля), об'єднує серйозний вклад дослідників початку ХХ ст., – від В. Парето (який запропонував теорію «циркуляції еліт») до П. Сорокіна. Зараз література з цієї теми нерозривно переплітається з працями, присвяченими освіті, соціальній статі, культурі, владі, статистичній техніці і ролі теорії в соціальних дослідженнях.

Одним із перших, хто простежував процес мобільності, і ввів термін «соціальна мобільність» (1927), був П. Сорокін. Під ним розуміють: «будь-який перехід індивіда чи об'єкта, чи цінності, створений чи модифікований завдяки діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої» [2, с. 375].

Одним з його основних завдань було вивчення соціальної мобільності з метою створення стратегічної позиції, даючи можливість критикувати як емпірично, так і теоретично наукові основи марксизму і інших соціалістичних доктрин того часу. Передусім П. Сорокін прагнув емпірично об-